

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

ECSEDY Csaba

A burun gyógyítóemberek szervezeteiről

Eredeti közlés/Original publication:

in: BORSÁNYI László – ECSEDY Csaba szerk.: *Etnológiai tanulmányok Boglár Lajosnak ajánlva*, 1990, Budapest, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 107–114. old. (Történelem és Kultúra, 5) (újra-kiadás: in: KÉZDI NAGY Géza szerk.: *A magyar kulturális antropológiai története*, 2008, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 187–195. old.)

Elektronikus újra-kiadás/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.808

Dátum/Date: 2014. április 22. / April 22.

Az elektronikus újra-kiadást előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

ECSEDY Csaba: A burun gyógyítóemberek szervezeteiről, *AHU MATT*, 2014, **pp. 1–12. old.**, No. 000.000.808, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

hazai könyvtárakban

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, terepmunka a burunok majak csoportjának körében (Dél-Szudán, 19 település), *tidat* varázsló-gyógyító emberek (férfiak és nők is) és szervezeteik, szerepük az emberek és a közösségek életében, a *tidat* „rendek” hierarchiája, gyógyító tevékenységük és gyógyító tudásuk, esőcsinálás (csak férfiak)

African research in Hungary, fieldwork among the Majak group of the Burun (South Sudan, 19 settlements), *tidat* wizard-healing people (men and women as well), and their organizations, their role in the life of the people and the society, hierarchy of the *tidat* „orders”, their healing activities and healing knowledge, rainmaking (only men)

 AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
 writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A BURUN GYÓGYÍTÓEMBEREK SZERVEZETEIRŐL

Ecsedy Csaba

A szudáni Kék-Nílus tartomány déli részén élő nyolc burun (saját nevükön *mongatingileben*) törzsnél 1972-ben folytattam több hónapos (febr. 15.–jún. 1.) néprajzi terepmunkát; a leghosszabb időt, három és fél hónapot a központi, legnagyobb lélekszámú majak törzsnél, velük együtt élve. A mintegy 14–15 ezer fős¹ Majak 19 falujában az intenzív kutatómunka során módom volt némi alaposággal megvizsgálni a szakirodalom szerint a nagyobb környék népei között nem ismert vallási-mágikus, sőt, hatalmi szerveződést: a gyógyítóemberek, a sok esetben „varázslóknak” is fordított *tidat*ok hierarchikus, a törzs egészét átfonó-behálózó társaságát, amelyet bízvást azonosíthatunk az etnológia „titkos társaság” fogalom által megjelölt alakzatainak egyik típusával.

A rendelkezésemre álló idő és feltételek távolról sem voltak elegendők a mélyreható megismeréshez, nem szólva arról, hogy a *tidat* személye ugyan ismert, de tudása és praktikáinak javarésze titkos és nem is egykönnyen megtanulható, mint alább ezt látni fogjuk. Mégis, részint a *tidat*ok burun társadalomban betöltött szerepe, részint pedig az a tény, hogy néhány korábbi írásom részleteivel együtt ez első, forrás jellegű beszámoló az azóta sem kutatott területről és népről, indokolhatja terepmunka-leírásként való közreadását, egyúttal azonban kísérlet arra is, hogy a leíráson túl – a lehetséges mértékig – elemzést nyújtson arról a látszólag (a külső szemlélő számára) látens hatalmi szerveződésről, amely az elmúlt évszázadok folyamán néhány *burun* törzsben, elsősorban Majakban és a tőle délre fekvő Mufwában kialakult.

Minthogy a teljes értékű, tudású gyógyítóemberré, *tidattá* válás 25 évig tart, a tanulás az esetek többségében már 12–13 éves korban megkezdődik. A fiú vagy lány, akit környezete, családja jobbára már addig is „furcsa”

¹ A lélekszám-bebecslés, még a terepmunka ideje alatt is változott, részint a pusztító aszály (számos gyermek és öreg éhen halt) és a himlőjárvány, részint a rokontörzsekből betelepülő menekültek számának növekedése miatt. Közelmúltbeli értesüléseim szerint a természeti csapások és a kiújult észak–déli háború miatt a népesség drasztikusan csökkent.

gyermeknek, nem teljesen épelméjűnek de legalábbis deviánsnak tart, a halott szokások és a *kapkon-fá*² bódító csonthéjas gyümölcsének hatására álmot lát. Megjelenik előtte néhány tárgy, amelyek közül az egyik a kilenc *tidat*-társaság valamelyikének jellemző állata, illetve annak valamilyen tartozéka (pl. cerkófmajom koponyája, kígyóbőr, leopárdfőrok stb.). Napokig elhúzódó kábulatából felébredve felkeresi valamelyik rokonát, aki abba a *tidat*-, „rendbe” tartozik, amelynek névadó attribútumát meglátta álmában. Ennek a gyógyítóembernek túl kell lennie legalább az első tíz tanulási évén. A gyermek tanácsot kér tőle – álmát előadva –, hogy kihez forduljon. A továbbiakban a gyermek és az így megtalált *tidat* közösen elfogadják egymást tanítónak–tanítványnak s ez a kliensség jellegű, anyagi kötelezettségekkel is járó viszony (valamint a választott „rendbe” és egyáltalán a *tidatok* közé tartozás) elvileg életük végéig tart, akár csak bizonyos szerzetes-rendekben.

A fiú vagy lány nekifog, hogy az első öt–tíz év folyamán *tidat leginy-ként* (*kistidat*) – mialatt a rangidőseknek szolgál – segédkezik, és megszerezze a megálmodott tárgyakat (sajátos kő, gyökér, madártoll, nyílhegy stb.), illetve elejtse a megfelelő állatot. Utóbbiban tanítója (és annak egykor választott tanítója) segítséget nyújthat, annál is inkább, mivel nem könnyű pl. a python vagy a leopárd vadászata, különösen, ha a jelölt lány, a nők ugyanis nem vadászhatnak a burunoknál.³

A *tidat leginynek* az első öt év elteltével „vizsgát” kell tennie társasága öregjei és *marat'en dong*-ja, fő-*tidat*-ja előtt. Az első beavatás során a fő-*tidat* a jelölt halántékát megköpöki a megrágott, hetekig lemoshatatlan, rendkívül átható szagú szent mujur-gyökér darabkaival. A bőrre ragadt *mujurt* a *tidat leginy* természetesen büszkén viseli. Öt év után már jogában áll mestere szíjjakkal végigfont „varázs” dárdáját hordozni, jelentéktelenebb betegségek gyógyításakor segédkezni vagy futárfeladatot vállalni, és kaphat a gyógyítás „díjából”, bár csak csekély jutalmat (egy marék durra, azaz cirokköles, egy darabka kecskehús). „Vagyont”, értékesebb tiszteletdíjat azonban nem szerezhethet a következő öt év leteltéig.

Noha a tanonc a saját nagycsaládjában ekkor már különleges helyzetbe kerül, éppen kivételezettségénél fogva némiképp elveszíti a normális kapcsolatot apjával, és annak halála esetén – ha éppen a jelölt a legkisebb fiú – már nem lehet *odak*, a világi rang és a családi vagyon örököse.⁴ Ugyanakkor

² *Kapkon*: Lásd: Ecsedy 1973A, lásd az annotált burun, angol szószerdetet.

³ Lásd: Ecsedy 1975.

⁴ Lásd: Ecsedy 1973B, 149. old.

falujában, de voltaképpen az egész törzsben egyre növekvő tiszteletben részesül. Ez abban is megnyilvánul, hogy szívesen meghívják étkezések alkalmával (csak „véletlenül” éppen a megfelelő időben kell a helyszínre érkeznie).

Hétköznapjaiban – ha fiú – továbbra is a falu közepén álló közösségi fiúházban alszik korcsoportjának (kb. 7 évestől 20 évesig, illetve a házasságig) ott lakó tagjaival, és nappal az állatokat legelteti a szavannán, vagy ha lány, otthon segít az anyjának, kivéve, ha értesítést kap előző este, hogy álljon tanítója vagy a „rend” *tida'marat'en dong*-ja rendelkezésére valamilyen gyógyításban, *szurak*-(gonosz)-üzésben vagy egy szezonális rítus előkészítésében. De akármilyen más szolgálatra, hírvivésre, bőr-kikészítésre, gyöngyfüzésre vagy egyébre is kötelezhetik idősebb társai. Ha eléri a megfelelő kort, megházasodhat, de elesik attól, hogy nagycsaládfő vagy ágazatfő, faluvezető legyen, azaz „világi” tisztséget nem vállalhat. (A *ret*, a törzsi vezető legkisebb fia, örököse sebi lehet *tidat*, vagy ha mégis, az új *ret* a sorban utána következő bátyja lesz.) Mindez a *tidat* gyermekeit nem fogja érinteni; a szakma nem öröklődik.

Az ötvenkénti „vizsga” és a további beavatás a fentiekben leírt módon történik. A tizedik év után a *tidat* alkalmas önálló gyógyításra is, de csak nővényi vagy ásványi eredetű szerekkel. A tizenötödik év után mágiát is űzhet, a huszadik után pedig *kawotirtidat* („jövők-*tidat*”) válik belőle, aki nem felkérésre megy beteghez vagy rablást, nemi erőszakot kivizsgálni, hanem megszentelt kötelessége, hogy maga „vadásszon” a rosszra, emellett a megszerzett tudás birtokában önállóan irányíthatja és szabályozhatja egyes szezonális rítusok, száraz évszakban a házasságok és gyászszertartások, az esős évszakban a földdel kapcsolatos termékenységi ünnepek lebonyolítását.

Amikor a gyógyítóember végez a 25 éves tanulással, az öt lépcsőfokkal, *tidaten tēro*, „öreg gyógyító” lesz belőle. Mindenfajta mágiára (így a rontásra, a fekete mágiára, azaz a „varázslásra” is) jogosulttá válikm és megválasztható saját „rendje” *tida'marat'en dong*-jává, vezetőjévé, amennyiben az előző elhunyt és az új jelölt valamilyen leszármazási családi kapcsolatban állt vele, tehát nem szükséges, hogy közvetlen rokonságban legyenek. Az így számba jöhető létszáma viszont meglehetősen nagy lehet, az itt csak vázlatosan leírandó burun rokonsági rendszer következtében. A megválasztott lehet férfi vagy nő egyaránt. Szenioritása egyben prioritást is biztosít számára. Mivel a falu számít (fiktív) vérrokonsági csoportnak, a nők házasságkötéskor egy másik faluba kerülnek. Bár gyermekeik is oda, azaz az apa csoportjához fognak tartozni, a rokoni kapcsolat – csakis a *tidatok* esetében – fennmarad anyaaágon is, több nemzedéken át. Az új tisztségviselő tehát nem

egyszerűen távoli rokonként, hanem leszármazottként is voltaképpen a törzs bármely falujából, a házasságok révén bilaterálisan számon tartott leszármazási csoportjából kikerülhet. Ez a vonás különös jelentőséggel bír a *tidat* „rendek” és együttes szervezetük hatalmi hálózatként való felfogásában.

A huszonöt esztendei tanulás után megszervezett *tēro* méltóság elvileg lehetőséget ad az esőcsinálásra, a legszentebb – és legértékesebb – mágiára is, de a busás anyagi haszon miatt ezt a feladatot (vagy kiváltságot) Majakban kisajátította a legrégebb, legelőkelőbb és egyetlenként tisztán majak eredetű *Iles* társaság, az „elefánt-rend”, s annak is főként a vezetője, a *tide'marat ana Iles*, aki egyúttal mindig a *tidat'en dong*, a „nagytidat” is, az összes majak *tidat* korcsoporti és rendi hierarchiájának legfelső főnöke. Személye terepmunkám idején az igen magas kort (kb. 80 évet) megért Lamenyok volt: asszony, aki „dinasztiájában” a szintén hosszú életű korábbi *dongok* (Túrik, Feti, – ezek férfiak, – majd a nők: Ratya, Úkon és Ajita; óvatos becsléssel is több, mint két évszázad) után a hatodik majak *tidat 'en dong* volt.

Megjegyzendő, hogy a női *dong*-ok esetében az esőcsinálás (*Gyok kimbiker ónok*, „az égisten egyetért”) valamelyik magas rangú férfire maradt, akit a *dong* jelölt ki, minthogy a női *tidatok* csak gyógyíthatnak, mágiát űzhetnek, rítusokat szervezhetnek, de nincs joguk az esőcsináláshoz szükséges állatáldozatok végrehajtására. Ettől még azonban a törzsben a legmagasabb és a legnagyobb tekintélynek örvendő tisztség a *dongé*. Ítéletei megbízhatatlannak. Kiválasztásában és megválasztásában kizárólag a jogosultság, a tudás, a jósképesség, az ítélő bölcsesség számít. A női *dongok* nagyobb száma talán annak tulajdonítható, hogy az egyébként is magasabb kort megérő nőkkel szemben a felnőtt férfiak az elmúlt évszázad folyamán nagyobb veszélyben voltak a vadászat, a törzsi háborúk és az arab rabszolga-vadászok miatt.

A *fidat'en dong* a többi *tidattal* ellentétben megválasztását–utódlását követően (terepmunkám idején) nem végzett semmiféle termelőmunkát, nem dolgozott a földeken vagy a háztartásban. Kitűnő létfenntartási körülményeit a saját gyógyító–rítusirányító tevékenységével szerzett díjai, valamint a „rendek” vezetőinek és a két „világi” főtisztviselőnek (ezek a *ret*, az „uralkodó” vagyis a törzs főnöke és a *joff*; a rituális vadászat szintén patrilineáris örökletes vezetője) rendszeresen küldött ajándékai biztosították. Szükségleteiről, utasításainak célba juttatásáról valóságos udvartartás gondoskodik. A nyolc *tida'marat'en dong*, a „rendfőnökök” gyülekezete mintegy „minisztertanácsként” működött mellette.

A *tidat*-tevékenység problémáin kívül az egész törzset érintő kérdéseket is rendszeresen megtárgyalták (több falut sújtó, elmérgesedett nézeteltérési ügyek, a leszármazás számontartásának házasságok esetén igen fontossá váló zavarai, az áprilisi nagy közös termékenységi szertartás-sorozat megszervezése és felügyelete, a törzset a külvilág előtt képviselő *ret* cselekedeteinek elbírálása, a *joff* mint végső szakértő felkérése esőcsinálásra, ha már minden más próbálkozás kudarcot vallott stb.) A tanácskozások minden 10–15 napban ismétlődtek s ilyenkor a falvak *mundongjai* (a nagycsaládcsoportok-ágazatok fejei, azaz a falusi öregek tanácsának tagjai) kölessőrt készítették és vittek a vezető *tidatok* számára, nyolcszor két falvas rotációban.⁵

A kilenc *tidat*-szervezet funkciói, a gyógyítás, a mágia, a rítusok lebonyolítása többé-kevésbé azonosak vagy egybemosódnak (kivéve az esőcsinálást, a *lles* elefánt rend előjogát). Mégis, felfedezhető némi különbség közöttük, aszerint, hogy honnan származtatják magukat. A tősgyökeres *lles* és a bizonytalan eredetű *gel* (leopárd) fölé-alárendeltségi viszonyban áll a *pumis* (dikdik törpeantilop) renddel, azaz, vitás esetekben például a *tidat angpunis* az *lles* szeniorjához fordul. Hasonló szövetség alakult ki a *jom* (cerkóf) és a *léon* (cibetmacska) rendek között; mindkettő *alít* („gyumgyum”, „ember-evő”) törzsbéli eredetű, előbbi az Ulu melletti Malkon hegyéről, a másik Wadegából.⁶ A mufwai *ket* (guinea-tyúk) rend az ugyancsak mufwa eredetű *jelis* (python) renddel áll szövetségben, a szintén mufwa *tuk* (marabu) a *nyeu* (házimacska) renddel.

A rendek között nem alakult ki igazi hierarchia; a megkülönböztetés többnyire csupán tanácskérésben, esetenként közös gyógyító munkában, az egymással való viselkedési formákban nyilvánul meg. Például egy *jom* mindig érezteti felsőbbrendűségét egy *jelissel* szemben, akinek hagyományosan félnie kell tőle. Ezért igyekszik kitérni a másik útjából, átengedni a túlságosan keskeny ösvényt. Bár ha a különbségtétel különösen feltűnő, a feljebbvaló, a tanító kötelezheti pl. a *jom-tidat*ot, hogy valamilyen ajándékkal megbékítse másik rendbéli társát.

Ugyanígy nem fedezhetünk fel igazi specializációt sem, az esőcsinálás kivételével, bár a *punis*, a *jom*, a *tuk* és a *ket* elsősorban belsőleg gyógyít, a *gel* a sebész, a *nyeu* ért leginkább a rontó mágiához, a *léon* és a *jelis* a szellemek (*serisz*: holtak szelleme, *szurak*: alaktalan gonosz szellem, *murpes*:

⁵ A 19 faluból kivétel Tugu, a *ret* faluja, a törzs hivatalos központi települése, valamint a mindenkor *tidat'en dong* faluja; ezek lakói csak a *dongnak* illetve ha volt a faluban *tidat'marut en dong*, annak „adóztak”. Kivétel Száli is, amely kevert lakosságú.

⁶ A helynevek többsége fellelhető: Ecsedy 1973A, 295. old.

komisz tréfacsináló, *inkas*: évi két alkalommal ember vagy állat alakjában megjelenő szavannaerdei jó szellem) szakértője, lényegében azonban valamennyi „rend” végez ilyen vagy olyan mértékben azonos tevékenységet.

Szinte lehetetlen mélyebben behatolni a gyógyítás és a hozzá alkalmazott növényi, állati és ásványi szerek tudásanyagába, még kevésbé a mágiába, hiszen a rendek épp azért titkos társaság jellegűek, mert a hosszú évek fáradtságos tanulása során megszerzett ismereteket tilos továbbadni, a laikus legfeljebb a praktikák külsőségeit ismerheti meg, s ennél mélyebbre a terepkutató sem hatolhat. Álljon itt egy, a tabu miatt *pusi* (mese) gyanánt elmondott történet, amelyet egy *gel* rendbe tartozó, 15 éves tanuláson már átesett *tidat* adott elő.

„A *tidat* szó önmagában azt jelenti, hogy a gonosz és a betegség gyógyítója. Az a szer, amivel dolgozom, nem elmondható. A titkokat mi csak egymásnak mondhatjuk el. A *tidat* főleg betegségeket gyógyít, minden olyat, ami bárkivel előfordulhat, azaz mindegyiket. A *tidat*nak az a kötelessége, hogy vadásszon a betegségre, és ha megtalálja, szüntesse meg. Ezért persze az emberek hozzátartozói fizetnek nekünk. A fizetséget nem követeljük, inkább csak elfogadjuk. Általában úgy kezdődik, hogy összegyűlünk, és mágikus szert, wónyát készítünk. Először egy kis tökedényt megtöltünk vízzel. Meggyújtunk egy fapálcát, és beledugjuk a vízbe. Akkor színeket és füstöt látunk. Ezekből sok mindent meg lehet jósolni. Amikor ezt a módszert használjuk, akkor általában azt állapítjuk meg, hogy az eszméletlen beteg lelkét a *Worage*, a gonosz isten vitte el a nagy balafa árnyékába. [A mitológia szerint ez a fa égig ért, és egykor azon jöttek le a földre az emberek, hogy *balát* táncoljanak, azaz örömtáncot, amely ma is a legtöbb majak faluban minden esti szórakozás a fiatalok számára a száraz évszak folyamán.] Amikor úgy érezzük, hogy a nagy fa árnyéka ránk vetül, fogjuk a titkos bőrökkel körülcsvart *tidat*-lándzsát és a rendünkhöz tartozó varázsszereket, – ez általában két nyíl, egy vizestök, egy fehér csirke és levágott tollai meg a leopárdfarok, merthogy mi a *gel* *tidat*ok rendjébe tartozunk. Amikor a betegség helyszínére érkezünk, a vezetőnk kiadja a rendeletet, hogy körül kell venni a fát, mielőtt a *Worage* megszökhetne a beteg lelkével. [A „nagy fával” azonosított fa egyébként Szudán legtöbb népének szent fája, az örökzöld hegelig, amely még a legnagyobb aszály idején sem hullatja el leveleit.] A varázsszereket ilyenkor körbeszórjuk, hogy elzárjuk az utat a szurak, a mindenütt jelenlevő gonoszság elől. Ha jelen van a *tidat*endong, a gyógyítóemberek legfőbb vezetője, és úgy látja, hogy minden rendben van, félreállít valamennyiünket, kisebbeket, megparancsolja, hogy álljunk köré, és jól rázzuk meg a mágikus lándzsákat, hogy a *Worage* megfélemedjen. Aztán a főgyógyító megtalálja egy gödörben a lelket, elkapja mindkét kezével, és egy kis tökedény vízbe teszi. Akkor a fekete csirkéből kihúzkodja a faroktollakat, és beszurkálja őket a fa körül, a gödör körül, a tökedény körül. Aztán kiadja a rendeletet: mindenki hátrálva menjen el a fától, hogy a *Worage* ne hogy hátulról ölje meg valamelyikünket, mikor nem tudunk védekezni a varázsdárdával. A tilalmat, hogy megforduljunk, rövidesen feloldja, és akkor bemegyünk a faluba, ahol a beteg lakik.

Ott már készen áll számunkra a korábban megrendelt szezámolaj és a sűrű durrasör és a poss [az arab *lugma*, főtt durrapép]. Kivisszük a beteget a kunyhóból, hogy kivessük belőle azt, ami a betegséget okozta. A vezető tidat ekkor letérdel, és kihúzza a betegből a hosszú gilisztát. Megmondja a családfőnek: egy hónap múlva készíts elő nekünk egy nagy fazék durrasört, ezen kívül öt kecskét és negyven rézkarperecet és két kapafejet vasból és két tökhéj szezámolajat. Akkor a rendünk vezetője a betegnek azt mondja: meggyógyultál, meggyógyultál, meggyógyultál! De ne menj a folyómederhez! És ne borotvöld le a fejed! És ne menj ki a külső földre! És ne menj a szomszéd faluba, hogy durrasört igyál! És ne menj ki a táncterre, mert az rosszat tesz neked! Ne edd mások ételét, és ne érints szezámmagot! Maradj a házában, és csak pépeset egyél mindaddig, amíg elegendő durrasört nem főzöl nekünk! Akkor majd eljöhettek, és kivezetünk a kertedbe! Feloldunk a tilalmak alól, és elvisszünk a külső földre és a vízmosáshoz, és szezámolajat és sótot hozunk neked a szomszédból! Akkor már ehetsz húst is, és szedünk neked kapkötőt! Ezután, amíg a család elkészíti a durrasört, mi, alsóbbrendű tidatok alaposan ellenőrizzük, hogy a betegséggel harcoló ital elég erős-e, elég sok-e. Ha rossznak és kevésnek találjuk, visszamegyünk a rendünk főnökéhez. Az akkor hírvívője útján üzenetet küld a volt beteghez, hogy nem lesz elég az ajándék. Mivel pedig mindenki fél a Woragétól, hogy az újra megbetegíti, és akkor a tidat nem jön segítségére, ezért mindent megadnak, és nagyon odafigyelnek a rendfőnök segédjeire, de még inkább aggódnak a tidatendong nehezítésétől. Amikor elkészül a sok durrasör, a rendünk vezetője, a tidamaratanagel eljön. Olyan tiszteletnek örvend, hogy külön kis kunyhót építenek neki a beteg falujában. Ő csak a rendeleteket adja ki. Körüljár, ellenőriz, utasít. Az élelem elosztásáról is ő gondoskodik. Megparancsolja, hogy ne csak a gyógyítóemberek kapjanak, hanem minden jelenlevő, a sörből is, húsból is, csak a beteg nem. Mindenből a főnök veszi ki a részét elsőnek, aztán az alsóbbrendűek következnek, az ellenőrzése alatt. Mindenki csak egy-egy darabot vehet. Akkor ő is két kezébe fog egy húsdarabot, jobbról-balról a beteg arca mellé löki, majd a feje fölé, majd a szájába dugja, de a beteg nem eheti meg, vissza kell köpnie. Akkor a fő gyógyító fő segédje csíkokban leborotválja a beteg fejét. Az ezek után minden tilos ételből ehet a gyógyítók színe előtt, majd a főnök feloldja a többi tilalom alól is. Akkor kivisszük a külső földre, a wokra, és azután gödröt ásunk a folyómeder homokjában, és megmossuk a testét. A fő gyógyító ekkor kéri a díját, a saját családja számára elegendő durrasört és két tökhéjnyi szezámolajat. Hazamenet előtt kiadja a parancsot: mindenki legyen otthon az első csillag megjelenéséig, különben a Worage élve elragadja a pujaiba, a halottak falujába, a hegy alá. Így is teszünk, mert egyébként sem szeretünk alkonyatkor a külső földeken járni, és átmenni a folyómedren, mert ilyenkor kezd felébredni a szurak, a gonosz, és felébred nappali álmából a Worage, aki a rendünk tagjai számára megjelenhet leopárd vagy kígyó alakjában is.”

Kétségtelen, hogy ez a gyógyítói „javallat” a pszichés ráhatáson kívül csak alapos pihenést és diétát ír elő, a szerek azonban valóban titkosak, és tény, hogy a *tidatok* közreműködésével számos ember meggyógyul.

A rendek attribútumai, a gyógyító mágia és a szerek mellett a *tidat* legfontosabb eszköze a többször említett dárda, amely az ártó szellemek és a rontás elűzésén kívül maga is rontást hordoz. A dárdával történő rámutatás valakire betegséget idéz elő, amelyet csak a valamiért megsértődött *tidat* kiengesztelésével és természetesen az ezzel együtt járó anyagi áldozattal lehet meggyógyítani. Jellemző a *tidatok* konzervativizmusára, hogy a ma már (a háziállat-fejadó és a növekvő „külkereskedelem” miatt) meglehetősen elterjedt pénzhasználat ellenére a tiszteletdíj kifizetése minden esetben természetben, élelemben és vaseszközben történik, még vásznat sem kérnek, mivel – ahogy mondták – ha egy *tidat* azt akarja, hogy munkája hatékony legyen, csak az ösök bőr ágyékkötőjét és saruját viseli.

A mindennapi gyógyításon kívül a legfontosabb tevékenység az egész törzs jólétét, sőt, fennmaradását biztosító esőcsinálás. Már ejtettünk szót arról, ki lehet esőcsináló (*feti*). Az etnológia számára mindig különös módon fontos volt az esőcsinálás módja, ugyanakkor meggyőződésem szerint ennek az egzotikus kérdésnek nincs különösebb szerepe még a különböző kultúrák közötti kapcsolatokban sem. A törzsek viszonylagos zártsága ellenére a sporadikus kommunikáció igen széles körű. A majak *tidatok* például mindig rendkívüli érdeklődéssel hallgatták, ha valaki az övéktől eltérő módozatokról, megoldásokról tudósította őket. A nilota népeknél, de egész Dél-Szudánban és Etiópiában elterjedt „esőkövek” (megfelelő „imák” kíséretében görgetett, vízzel öntözött, sajátos formájú hófehér kavicsok) szerintük hatástalanok, csak a három délkeleti *mongatingilgen* törzsnél, Simiben (Shimi), Gyorothban (Jerok) és Gyaribában (Zeriba) találkoztam velük,⁷ bár a többi burun törzsben is jól ismerik. Inkább a 19 falu által felajánlott 19 fekete bika áldozatára és a „kettős könyörgésre” esküsznek – legalábbis a majak gyógyítóember–esőcsinálók. „Kettős könyörgés”, mivel a *gyok'n jal*-nak, a teremő égisten segítségért kell fohászkodni, másrészt Woragénak, a gonosz hegybéli istenségnek pedig azért, hogy „ne tartsa vissza az esőt”.⁸

Felmerül a kérdés, vajon miért csak Majakban alakult ki a kilenc gyógyítóember-„rend” belsőleg, valamint egymáshoz képest is strukturált hierarchiája. Nos, az északi burun törzseknél (Szurkum, Magagya, Abuldugu)

⁷ Néhány szert betegségek során rajtam is alkalmaztak: pl. olajjal kevert vörös okkerföld a fejemre, vérhas esetén – többször is sikeresen – egy vad aszapraguszfaj gyökere (belsőleg), skorpiómaráskor – kitűnő sebészi beavatkozás mellett – ugyan csak egy szétrágott gyökér (a sebre és belsőleg), mindazonáltal keveset sikerült valóban megismerni.

⁸ Valamint a nem-nilota udukoknál és a velük szomszédos mabaanoknál (Lásd: még a korábbi ismeretekről pl. Usama Mohamed Mustafa é. n., 101. old.).

legfeljebb arab jellegű *kugyurok* működnek a legalább két évszázados funy (-hamagy) hódítás és a későbbi – és mai – iszlamizáció következtében. A majak etnikumnál jóval kisebb lélekszámú és földrajzilag is védtelenebb mufwa csoport tagjai kénytelenek voltak a múlt század végétől rendre uduk törzsekből házasodni, a rabszolgavadászatok során elvesztett népességének pótlására. Itt, a három említett délkeleti burun törzsnél, a más nyelvű-etnikumú udukoknál és a wadegai aliloknál („gyumgyum”) nincs efféle komplex szerveződés, csak sok *fidat* illetve (uduk) *rum'ngari*, az utóbbi neve szerint is valósággal pap, az „istenség helytartója” (*Rum* = égisten). Kapcsolat – „nemzetközi kapcsolat” – létezik a különböző nyelvű és kultúrájú törzsek gyógyítóemberei között is, de szervezett formában évente csupán egyetlen alkalommal találkoznak, a nagy majaki *dulndult*,⁹ tavaszi tíznapos termékenység ünnepet követő háromnapos, hasonló célú, kizárólag a gyógyítók részvételével zajló szertartássorozaton, az uduk balilla törzs földjén, Majaktól messze délre.

Egyes, félig mitikus orális történeti emlékek¹⁰ arra engednek következtetni, hogy az északi Gule, majd vazallusa, Keili funy vagy közönségesen annak nevezett adószedő hivatalnokainak¹¹ fegyveres, erőszakos hódítása adhatta meg az első ösztönzést a majak szervezet számára. Akkor alakult ki ugyanis a „hivatalos” törzsi hatalmi rend Majakban, a nagycsaládfők – ágazatfők (*mundongok*) –, a falusi öregek tanácsa – a funyawí¹² származtatású Tugu mint főfalu – vezetője, a *ret* (uralkodó, adó-összegyűjtő és -továbbító, ítélkező, a törzset a külvilág előtt képviselő). A *tidatok* megszerveződése mintegy „belső, csendes ellenállás” lehetett a kívülről rájuk erőszakolt, ráadásul muszlim, rabló és rabszolga-kereskedő hatalommal szemben.

A központosított struktúrába szerveződött, törzsi vallású látens „második hatalom” behálózta, és máig átszövi a majak társadalmat, hiszen szinte minden nagycsaládból kikerül egy *tidat*, a szervezet az élet minden létező területén napi befolyással bír. A világi hatalommal ellentétben alaposan megszerveződött, és nincs szüksége – a pszichés–mágikus hatásokon kívül – erőszakra a maga elfogadtatásához. Így is irányíthat. További ösztönzés lehetett

⁹ A burun területen korábban kutató etnológusok előtt ez a duális világkép sosem volt világos, lásd: pl. Mostyn 1921, 209–210. old.; Butt 1952, 162. old.

¹⁰ Részletesen lásd: Ecsedy 1975, 82–88. old.

¹¹ Lásd: Ecsedy 1987, főleg 53–56. old.

¹² Lásd: Ecsedy 1987, 56–58. old. Nem látom értelmét számos kutató kételkedésének a funy (hamagy) hódítás és „dinasztia”-eredeztetés kérdésében (mint amely „csak az uralkodó csoport ősi jogcímét hivatott hamisan igazolni”). Véleményem szerint ez a kételkedés indokolatlan.

a múlt század végén, a mahdizmus alatt újrakezdődött nagybani rabszolgaszállítás, a történelmi katasztrófa-helyzet, amikor a „hivatalos” hatalom gyakorlatilag széthullott, és a brit gyarmati uralom néhány évtizedes konszolidációja után az 1960-as évektől megújult a fenyegetettség az észak–déli szudáni háború és a krónikus aszály következményeképpen.

Terepmunkám idején a gyógyítóemberek, a *tidatok* külső szemlélő (pl. a mai szudáni hivatali szervek) számára továbbra is rejtetten maradó központosított, hierarchikus, rituális szervezetei jelentették a majak törzsön belül az egyetlen tényleges hatalmat, egyúttal a legfőbb erőt az egyébként laza „törzs” összetartásának biztosításában és a hagyományos kultúra fenntartásában. Bízást láthatjuk bennük egy papság, papi réteg kialakulásának kezdeményét, még akkor is, ha ez a továbbfejlődési lehetőség az iszlám peremterületén és főként a mai Szudánban kétségtelenül csupán elméleti.

Idézett művek

BUTT, Audrey

1952 *The Nilotes of the Anglo-Egyptian Sudan and Uganda. Ethnographical Survey of East Central Africa*, Part IV, London, International African Institute.

ECSEDY, Csaba

1973A Aspects of Hunting among the Maiak of the Hill Burun, Sudan, *Acta Ethnographica* 22., 293–318. old.

1973B An Unknown People of the Sudan, *The New Hungarian Quarterly*, 49, 143–150. old.

1975 A vadászat szerepe a hegyi burunok majak törzsénél, *Ethnographia* LXXXVI., 70–89. old.

1985 Burun orális történelem, in Boglár Lajos – Ferenczy Mária (szerk.): *Tanulmányok 1986 Történelem és Kultúra* 3., 51–61. old.

MOSTYN, Captain J. P. A.

1921 Some Notes on Burun Customs and Beliefs, *Sudan Notes and Records* IV/4., 209–212. old.

USAMA Mohamed Mustafa

é. n. The Darfung Tribes: Historical Background, *Documentation at the Board of Anthropology of the Ministry of Interior of the Republic of the Sudan*; 112., *Anthropological and Historical Records*, 96–105. old.